

Roman Romantsov

Tomos dla Ukrainy – konsolidacja czy podział społeczeństwa?

15 grudnia 2018 r. odbył się sobór zjednoczeniowy ukraińskich Kościołów prawosławnych. Do wydarzenia doszło w symbolicznym miejscu – Soborze Mądrości Bożej (Sofia Kijowska) w Kijowie. Na zjeździe powołano Kościół Prawosławny Ukrainy poprzez zjednoczenie Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Kijowskiego, Ukraińskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (oba uznawane za niekanoniczne) oraz części parafii Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Moskiewskiego. Na czele nowo utworzonego Kościoła stanął jeden z metropolitów Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Kijowskiego – Epifaniusz (Serhij Dumenko). 6 stycznia 2019 r. ekumeniczny patriarcha Konstantynopola Bartłomiej I nadał Epifaniuszowi tzw. tomos – akt prawny, według którego nowy Kościół Prawosławny Ukrainy został uznany za kanoniczny i autokefaliczny. Jeszcze w październiku 2018 r., przed nadaniem tomosu, patriarcha Konstantynopola Bartłomiej I anulował akt prawny z 1686 r., na podstawie którego patriarchat moskiewski przyjął kijowską metropolię pod swój zarząd. Zgodnie z założeniem obecnych władz Ukrainy utworzenie nowej Cerkwi powinno sprzyjać konsolidacji społeczeństwa ukraińskiego. Jednocześnie duża liczba parafii oraz miejsc sakralnych podporządkowanych Ukraińskiemu Kościołowi Prawosławnemu Patriarchatu Moskiewskiego może doprowadzić do głębokiego rozłamu w społeczeństwie Ukrainy.

Tło historyczne. W XV w. na skutek wzrostu wpływów Wielkiego Księstwa Moskiewskiego tworzy się obok Kijowa kolejne centrum prawosławia w Europie Wschodniej – w Moskwie. W 1589 r. patriarcha Konstantynopola Jeremiasz II Tranos nadał moskiewskiej autokefalii patriarchat. Rok 1686 stanowił istotną datę w życiu religijnym ziem należących obecnie do Ukrainy, wtedy bowiem kozackie (ukraińskie) elity, na czele z hetmanem tzw. Ukrainy Lewobrzeżnej Iwanem Samojłowiczem, zwróciły się do patriarchy Konstantynopola Dosyteusza II z prośbą o podporządkowanie kijowskiej metropolii jurysdykcji patriarchatu moskiewskiego. Patriarcha Konstantynopola w tym samym roku wydał akt prawny, zgodnie z którym metropolia kijowska weszła w skład patriarchatu moskiewskiego. Car Piotr I Wielki w 1721 r. zlikwidował moskiewski patriarchat i wprowadził Świętobliwy Synod Rządzący, który zarządzał rosyjskim Kościołem prawosławnym do 1917 r. Na Ukrainie w 1919 r. Dyrektoriat Symona Petlury przyjął ustawę o utworzeniu Ukraińskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej. W 1920 r., jeszcze przed inwazją wojsk Armii Czerwonej na Ukrainę, ogłoszono autokefalię ukraińskiego Kościoła prawosławnego i jego niezależność od patriarchatu moskiewskiego. Pierwszym metropolitą został Wasyl Lipkowski. W latach 30. czołowi przedstawiciele Ukraińskiego Autokefalicznego Kościoła byli represjonowani, większość z nich została rozstrzelana przez tzw. trójki NKWD. Po zakończeniu II wojny światowej w 1945 r. na podstawie dyrektywy MGB zwołano Lokalny Sobór Ruskiej Cerkwi Prawosławnej w Moskwie. Ponownie został wówczas powołany Patriarchat, któremu podporządkowano szereg cerkwi na Ukrainie Radzieckiej. Procesy liberalizacji życia religijnego w Związku Radzieckim pod koniec lat 80. XX w. spowodowały utworzenie na Ukrainie różnych Kościołów prawosławnych, które nie były uznawane za kanoniczne ani przez Moskwę, ani przez patriarchę konstantynopolitańskiego. W 1989 r. we Lwowie utworzono Ukraiński Autokefaliczny Kościół Prawosławny, a w 1992 r. metropolita Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Moskiewskiego Filaret (Denysenko) jednostronnie powołał oddzielny Ukraiński Kościół Prawosławny Patriarchatu Kijowskiego. Oprócz tych dwóch głównych Kościołów na Ukrainie od lat 90. funkcjonują również mniejsze, choć niezbyt liczne odłamy prawosławia.

Tomos w kontekście polityki wewnętrznej Ukrainy. Chociaż zgodnie z Konstytucją Ukrainy religia jest oddzielona od polityki, a Ukraina pozostaje państwem świeckim, to jednak w ostatnich latach zaangażowanie dużej części przedstawicieli władz i polityków w życie religijne jest dość widoczne. Kwestia utworzenia niezależnego od Federacji Rosyjskiej Kościoła prawosławnego to jeden z postulatów kampanii wyborczej obecnego prezydenta Ukrainy Petra Poroszenki. Jego starania o powołanie niezależnego od Moskwy Kościoła odbierane są jako dążenie do przywrócenia historycznej łączności z Konstantynopolem i odrodzenia niezależności ukraińskiego Kościoła prawosławnego. Połączenie Kościołów oraz oddzielenie się od Rosji są przychylnie odbierane przez mieszkańców zachodniej i środkowej Ukrainy, którzy taką inicjatywę rozpatrują w kategoriach sukcesu polityki prezydenta. Przełożyło się to na zwiększenie poparcia dla niego w wyborach 31 marca 2019 r.

Jednak ze względu na zaangażowanie Poroszenki w zorganizowanie odrębnego Kościoła prawosławnego istnieje ryzyko, że nowo powstała instytucja religijna może być w znacznym stopniu uzależniona od administracji prezydenta i wykorzystywana w różnych kampaniach politycznych. Państwo może wpływać na nowo utworzony Kościół prawosławny, co może ostatecznie upodobnić system ukraiński do obecnie funkcjonującego w Rosji.

Obecnie aktywne podporządkowywanie parafii moskiewskiego patriarchatu nowo utworzonemu ukraińskiemu Kościołowi prawosławnemu nie jest zbyt widoczne. Do marca 2019 r. pod zwierzchnictwo Epifaniasza z 11 463 cerkwi patriarchatu moskiewskiego do Kościoła Prawosławnego Ukrainy przeszło tylko 501, co stanowi 4,37% wszystkich cerkwi zależnych od Moskwy. Zmiana podporządkowania miała miejsce głównie w obwodach zachodnich i centralnych – winnickim, chmielnickim oraz wołyńskim, tarnopolskim i lwowskim. Wschodnie i południowe obwody nie wyrażają woli podporządkowania się Kijowowi. W najbliższym czasie może dojść do podziału wiernych obrządku prawosławnego na „dwie Ukrainy” – tzw. zachodnią, gdzie cerkwie będą należeć do metropolii kijowskiej, i wschodnią, gdzie większość parafii prawosławnych nadal będzie podporządkowana Moskwie. Pytaniem otwartym pozostaje kwestia wpływu religijności, jak i postępującej sekularyzacji na procesy polityczne w społeczeństwie ukraińskim.

Nadanie tomosu w kontekście stosunków z Rosją. Reakcja Federacji Rosyjskiej w związku z nadaniem tomosu Kościołowi Prawosławnemu Ukrainy była negatywna. Jeszcze w trakcie przygotowań do zjednoczenia ukraińskiego Kościoła prawosławnego Moskwa zadeklarowała, że nie uzna nowej Cerkwi ukraińskiej za kanoniczną. Stanowisko Rosji wynika z tego, że utworzenie Kościoła, który nie jest podporządkowany Moskwie, ogranicza jej wpływ zarówno na życie religijne, jak i polityczne oraz kulturalne na Ukrainie. Proces podporządkowywania Kościołów rosyjskich na Ukrainie utrudnia również fakt, że należą do nich najważniejsze miejsca sakralne w państwie, mające znaczenie symboliczne dla rosyjskiej polityki historycznej. Wśród najważniejszych świątyń znajdują się m.in.: ławra Peczerska w Kijowie, ławra Poczajowska w obwodzie tarnopolskim, sobór Przemienienia Pańskiego w Odessie, sobór Przemienienia Pańskiego w Dnieprze. Szybkie podporządkowanie wszystkich parafii patriarchatu moskiewskiego w najbliższym czasie nie jest więc możliwe.

Z jednej strony, utworzenie niezależnego od Moskwy Kościoła prawosławnego oraz deklaracja władz o podporządkowaniu rosyjskich parafii Kościołowi prawosławnemu na Ukrainie spowodowały duże napięcie w życiu religijnym mieszkańców Ukrainy. Jednak z drugiej, dzięki zjednoczeniu Kościołów prawosławnych nadanie tomosu i uznanie ukraińskiego Kościoła prawosławnego za Cerkiew kanoniczną stworzyły podstawy integracji społeczeństwa ukraińskiego na płaszczyźnie religijnej i w zakresie kształtowania tożsamości narodu.